

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ «ДНІПРОБУГУ» (1921-1929 рр.)

Досліджено процес організації культурно-освітньої діяльності Миколаївського окружного союзу споживчих кооперативних товариств «Дніпробуг» у формі кооперативних гуртків, шкіл кооперативної грамоти, мережі кіно та радіо, книжкової торгівлі у 1921-1929 рр.

Ключові слова: кооператив, культурно-освітня діяльність, кооперативна грамота.

Исследовано процесс организации культурно-образовательной деятельности Николаевского окружного союза потребительских обществ «Днепробуг» посредством кооперативных кружков, школ кооперативной грамоты, сети кино и радио, книжной торговли в 1921-1929 гг.

Ключевые слова: кооператив, культурно-образовательная деятельность, кооперативная грамота.

The author investigates the process of organization cultural and educational work of Nikolaev District Union of Consumer Cooperative Societies «Dniprobuh» as cooperative sections, school of cooperative studies, the network of movies and radio, book selling in 1921-1929.

Key words: cooperative, cultural and educational work, cooperative studies.

У наш час Україна знаходиться на перехідному етапі розвитку економіки, що перебуває в кризовому стані. Унаслідок цього, скорочується фінансування соціально-культурних програм. Необхідно шукати додаткові можливості фінансування освіти та культури. З огляду на вказані проблеми, актуальною є необхідність аналізу вітчизняного досвіду проведення культурно-освітньої політики УРСР у 1921-1929 рр. Саме тоді, коли відбувалося становлення ринкових відносин, організації споживчої кооперації не лише заробляли кошти в конкурентній боротьбі, але й вкладали їх у розвиток культури України. У такий спосіб кооперація надала державі істотну допомогу при вирішенні низки культурно-освітніх проблем.

Дослідженням культурно-освітньої діяльності споживчої кооперації України в 1920-х роках займалися Л. Арманд [2], С. Зарудний [11], М. Кущинський [14], А. Огурцов [19], П. Пожарський [21]. Вони, як правило, висвітлювали комуністичні ідеї щодо розвитку кооперації та шляхи її пропаганди серед різних верств населення.

Одними з перших серед дослідників радянської доби вивчали історію кооперативного руху Л. Морозов та В. Дмитренко [19], які у хронологічному порядку дають детальний

опис законодавчих актів, що були прийняті радянським урядом у сфері кооперації. Питання культурно-освітньої діяльності досліджували О. Галенко [5] та М. Литвиненко [16]. На початку 1960-х років вийшла у світ фундаментальна праця відомого канадського дослідника кооперативного руху І. Витановича «Історія українського кооперативного руху» [3], в якій він зробив одну з перших спроб висвітлення діяльності споживчої кооперації України. Серед іншої міститься також інформація щодо освітньої діяльності кооперативних організацій у 20-ті роки ХХ ст. Проте, цей аспект діяльності кооперації на був предметом серйозного дослідження автора.

Уже за часів незалежності, найбільш ґрунтовною стала праця В. Марочко «Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1929 рр.)» [17], в якій дається аналіз причин виникнення, розвитку та занепаду кооперації на Україні кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. Певні аспекти культурно-освітньої діяльності споживчої кооперації України також досліджували М. Аліман [1], О. Дулгерова [10], Н. Земзюліна [12], Л. Лаврик-Слюсенко [15], Т. Оніпко [20].

Аналіз робіт указаних авторів дає підстави констатувати, що їх дослідження носили

фрагментарний, несистематичний характер, або вивчали зазначену проблему в інших регіонах, а тому проблема культурно-освітньої діяльності споживчих кооперативів потребує подальшої наукової розробки.

У статті поставлена мета – показати місце та роль «Дніпробугу» в процесі організації культурно-освітньої роботи кооперації на Миколаївщині та Херсонщині, з'ясувати методи і засоби, за допомогою яких реалізовувалося поставлене завдання.

З аналізу архівних і літературних джерел можна зробити висновок, що кооперативний рух в Україні був, за соціальним складом, селянським. Восени 1923 р. кооперативним рухом були охоплені біля 416 тис. селянських господарств, що становило понад 88 % всіх споживчих товариств [13, с. 113]. На Миколаївщині та Херсонщині найбільшим був Миколаївський окружний союз споживчих кооперативних товариств – «Дніпробуг», до якого на 1927 р. входило 269 товариств. З них до Херсонської контори входило 150 товариств, а до Миколаївської – 119 [7, арк. 1].

Стрімке зростання кількості споживчих товариств на селі у період НЕПу ставило перед кооперативним рухом, крім суто організаційних і господарських завдань, розв'язання цілого ряду соціально-культурних проблем, оскільки, неорганізоване та мало-освічене сільське населення повинно було не лише орієнтуватися в досить складних правилах кооперативної співпраці, а й брати на себе організаційно-управлінські та культурно-просвітницькі завдання. Пошуки шляхів забезпечення підготовки «кооперативної інтелігенції» та поширення кооперативних знань серед широких селянських мас поступово перетворились у кооперативну культурно-просвітницьку діяльність.

Дев'ятий (1925) та десятий (1927) з'їзди, Друга конференція КП(б)У (1929) наголошували на необхідності посилення суспільно-політичної роботи кооперативних організацій, їх активної участі у *«боротьбі з некультурністю»* [4]. Зокрема, у резолюції десятого з'їзду КПП(б)У *«Про завдання культурного будівництва на Україні»* підкреслювалося, що велике значення має *«широкий культурний рух робітників та селян, посилення роботи в цьому напрямку кооперативних та інших самодіяльних організацій»* [4, с. 217].

Найпоширенішими культурними установами у селах були сільбуду та хати-читальні. Так, за даними на 1926 р. у Херсонській окрузі налічувалося 52 сільбуду та 132 хати-читальні [7, арк. 2]. Крім того, існувала велика мережа червоних кутків [7, арк. 2], в яких у великих селах і проходила основна культурно-освітня діяльність, адже вони вдало розташовувалися по різних «кутках» (вулицях) села, що давало змогу охопити максимальну кількість населення. По Херсонщині така система існувала у 900 селах, що становило 15-18 % [7, арк. 2].

Популярною формою роботи були гурти кооперативної грамоти, що організовувалися активними пайовиками при кожному кооперативному товаристві. Умови для цього були дуже прості: бажаючи вчитися у кількості від 10 до 20 осіб, наявність коштів на витрати та, по-можливості, наявність керівника, проте можна і без нього, на основі самоосвіти [7, арк. 39]. Якщо у 1926 р. їх було 34, то вже у 1927 – 49, які налічували 1 101 осіб [9, арк. 38].

Більш серйозний підхід був до організації шкіл кооперативної грамоти. Для цього потрібно було набрати слухачів віком від 16 років до 25-30 осіб, які мали прийти добровільно. При наборі треба було дбати, щоб слухачі мали однакові знання й були писемні [7, арк. 40]. Неписьменним дозволялося відвідувати заняття як вільні слухачі. Обов'язково мав бути відповідальний керівник, який закінчив курси кооперативних пропагандистів. Призначення його треба було погодити з партосередком. Керівнику доручалося проведення роботи по організації школи, погодження питань з різними організаціями й складання кошторису, а також налагодження зв'язку з райспілкою, з метою одержання вказівок. Школа мала бути забезпечена достатньою кількістю коштів із культфондів кооперативних товариств села або району. Головні витрати йшли на утримання керівника, придбання підручників і різні господарчі потреби.

Для всіх шкіл кооперативної грамоти надсилалися щорічні програми, які складали з п'яти розділів і сімнадцяти розмов на різні теми, що відображали історію кооперації, задоволення нею потреб різних верств населення, структуру кооперативів та її розвиток

на даному етапі в Україні [6, арк. 45]. Крім того, райспілкою рекомендувалася спеціальна література, на основі якої і проводилися лекції.

Значну популярність серед засобів культурно-освітньої роботи кооперативів мали кіно та радіо. Мережа кіно- та радіоустановок на селі щороку зростала. Так, на травень місяць 1926 р. на Миколаївщині налічувалося 10 кіно-пунктів та 7 радіоустановок [8, арк. 213], а на Херсонщині було 15 кіно- та 6 радіоустановок [7, арк. 4].

Кооперація брала участь у поширенні вказаної мережі, розглядаючи кіно та радіо як могутні засоби пошкваллення культосвітньої роботи. Пропонувалося виділяти кошти з культфондів кооперативів на організацію кіно та радіо [7, арк. 5].

Головною метою масової кіно-роботи було організувати її таким чином, щоб пов'язати зміст картини з нагальними питаннями кооперативно-освітньої роботи на селі.

У 1920-х роках в Україні існувала значна мережа політосвітніх радіоустановок. Проте, було чимало і таких установок, на улаштування яких давала кошти кооперація. У вказаному напрямку роботи існувала ціла низка технічних проблем. Часто радіоустановки не були налаштовані відповідним чином, не було кваліфікованих механіків для обслуговування, які б керували процесом радіо-слухання та відповідали за стан радіоустановки [7, арк. 5].

Щоб виправити ситуацію, рекомендувалося налагодити організоване радіо-слухання. Радіостанції, що передають ту чи іншу програму, повинні були працювати регулярно, в певний час, додержуючись тієї програми, яку оголошено заздалегідь. Досвід радіослухання довів доцільність встановлення деяких постійних розділів програм, що транслюються. Щоб посилити ефект після передачі та для роз'яснення можливих незрозумілих моментів, рекомендувалося у коротенькій розмові після прослуховування передачі виявити, якою мірою матеріал програми був зрозумілим для аудиторії. Давши відповіді на запитання та пояснивши незрозумілі моменти, треба було перейти до розмови на тему, що її висвітлювали в кооперативній радіогазеті.

Одним із найважливіших моментів в організації культурно-освітньої роботи було

формування так званого культфонду, який мав складатися з відрахувань товариства. Відрахування до культфонду повинно було складати не менш 10 % з чистого прибутку. Ці гроші йшли до «Дніпробугу», де на них закупляли листівки, плакати та підручники [6, арк. 119]. Надіслані гроші витрачалися тільки для тих товариств, що їх надіслали. Так, наприклад, у 1926-1927 рр. по периферії Херсонської контори «Дніпробугу» передбачається культфонд 33 тис. карбованців [7, арк. 14].

Із суми культфонду обов'язково відраховувалося до Центрального фонду кооперативної освіти (ЦФКО) ВУКСу – 20 %. Вказане відрахування провадилося в обов'язковому порядку й не могло бути мови про звільнення від нього [6, арк. 103]. Цей же ЦФКО ВУКС рекомендував всім товариствам «Дніпробугу» витрачати кошти на окремі види культурно-освітньої роботи своїх культфондів таким чином:

1. На масову роботу – 31 % від культфонду;
2. На кооперативну пропаганду (школи, гуртки) – 28 %;
3. На курсову роботу – 20 %;
4. На побутову роботу (яслі, дитсадки, санаторії) – 15 %;
5. На інші заходи (стипендії, тощо) – 6 % [6, арк. 415].

У 1921-1929 рр. у чисельних кооперативних школах та на курсах, організованих при кооперативних споживчих товариствах «Дніпробугу», значна кількість населення здобувала професійні сільськогосподарські та кооперативні знання, уміння та навички, що було для багатьох із них чи не єдиною можливістю здобути освіту, особливо для молоді, яка у своїй більшості була неписьменною. А після продовження навчання у спеціалізованих навчальних закладах мала шанс стати керівниками підрозділів кооперативних установ.

Особливе місце в культурно-освітній діяльності споживчої кооперації посідала книжкова торгівля. Вукоопспілка та місцеві кооперативні спілки відкривали свої книжкові склади, магазини (книгарні), відділи книг у магазинах з універсальним асортиментом товарів, книжкові полиці при споживчих товариствах. У книжкових магазинах споживчої

кооперації можна було придбати шкільні підручники, літературу з питань кооперативного руху і сільського господарства, художні твори, календарі. Так у Херсоні була навіть філія харківської Книгоспілки, проте, успішною її діяльність назвати не можна. Не дивлячись на збільшення так званих книжних полиць (з 2 до 8 у 1926 р.), книжки продавалися дуже погано і причиною тому було невміння розповсюджувати та представляти їх [9, арк. 20]. Щоб виправити ситуацію пропонувалося організувати навчання людей на спеціальних курсах, які б займалися книготоргівлею і отримували за це платню в розмірі 20 крб. на місяць [7, арк. 20].

Таким чином, протягом 1920-х років культурно-освітня робота становила важливу ділянку діяльності Миколаївського окружного союзу споживчих кооперативних товариств – «Дніпробуг», у такий спосіб допо-

магаючи державі у вирішенні проблеми ліквідації неписьменності та збільшенню кількості культурних установ на селі. Кооперативні організації України своєю широкомасштабною та різноманітною культурно-освітньою діяльністю значною мірою сприяли зростанню культурного рівня як членів споживчих товариств, так і місцевого населення.

Зважаючи на сучасну скрутну ситуацію з фінансуванням культурно-освітньої галузі, є сенс у продовженні вивчення досвіду споживчої кооперації у вирішенні подібних проблем. Вказаний історичний досвід потрібний сьогодні, коли бракує, особливо в сільській місцевості, закладів культури та дозвілля. На нашу думку, споживчі товариства та їх спілки районного рівня навіть у період сучасних економічних негараздів здатні зробити значну справу для задоволення духовних потреб населення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аріман М. Просвітня і культурна діяльність споживчої кооперації (друга половина XIX ст. – 1930 рр. / М. Аліман // Споживча кооперація України: Іст. та соц.-екон. аспекти. – К.: Редакція газети «Вісті Центральної спілки споживчих товариств України», 1996. – С. 77-86.
2. Арманд Л. Краткие указания по культурно-просветительской работе кооперативов / Л. Арманд. – Одесса, 1919. – 23 с.
3. Витанович І. Історія українського кооперативного руху / І. Витанович. – Нью-Йорк: Товариство Української кооперації, 1964. – 624 с.
4. Всесоюзная коммунистическая партия. Партия о кооперации. Постановления партийных съездов, конференций. Изд. 2-е, допол. – М.: Центросоюз, 1928. – 392 с.
5. Галенко О. Історія культурного будівництва в Українській РСР 1921-1941 рр. у документальних публікаціях / О. Галенко // Український історичний журнал. – 1986. – № 8. – С. 42-50.
6. Держархів Миколаївської області, ф. Р-473, оп. 1, спр. 2537. – 416 арк.
7. Держархів Миколаївської області, ф. Р-473, оп. 1, спр. 2530. – 26 арк.
8. Держархів Миколаївської області, ф. Р-473, оп. 1, спр. 359. – 256 арк.
9. Держархів Миколаївської області, ф. Р-473, оп. 1, спр. 2541. – 72 арк.
10. Дулгерова О. Культурно-освітня діяльність сільськогосподарської кооперації України у добу НЕПу / О. Дулгерова: автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Черкаси, 2006. – 20 с.
11. Зарудний С. Культурно-освітня робота сільськогосподарської кооперації 1925-1926 року / С. Зарудний // Коопероване село. – 1927. – № 13. – С. 79-83; Зарудний С. Фінансування культурно-освітньої роботи / С. Зарудний // Коопероване село. – 1927. – № 19. – С. 52-53.
12. Земзюліна Н. Культурно-освітня діяльність кооперативних установ в 20-30-ті роки ХХ століття / Н. Земзюліна [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vlca_Gum/2009_8/12.pdf
13. Історія споживчої кооперації України: [підручник для студ. кооперативних вузів] / М. В. Аліман, С. Г. Бабенко, С. Д. Гелів та ін. – Львів, 1996. – 383 с.
14. Кущинський А. Культурно-освітня діяльність кооперації / А. Кущинський // Кооперативна республіка. – 1929. – Ч. 5. – С. 188-189.
15. Лаврик-Слісенко Л. Культурно-просвітницька діяльність кооперативного руху в розвитку аграрної освіти України (20-30-ті рр. ХХ ст.). / Л. Лаврик-Слісенко [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal//soc_gum/pena/2011_3/Lavryk-S.pdf
16. Литвиненко М. Культурно-освітня робота на Україні в період переходу до НЕПу (1921-1922 рр.) / М. Литвиненко // Питання історії народів СРСР. – 1970. – Вип. 15. – С. 38-46.
17. Марочко В. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1929 рр.) / В. Марочко. – К., 1995. – 224 с.

18. Морозов Л. Ф. Партия и кооперация / Л. Ф. Морозов, В. П. Дмитренко. – М. : Политиздат, 1978. – 296 с.
19. Огурцов М. Культурно-освітня робота системи сільськогосподарської кредитової кооперації України / М. Огурцов // Коопероване село. – 1927. – № 4-5. – С. 24-26.
20. Оніпко Т. Використання господарського потенціалу споживчої кооперації України у проведенні культурно-просвітньої політики держави у період непу / Т. Оніпко [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nzvdpu_ist/2009_16/vukorustannya.pdf; Оніпко Т. Підтримка споживчою кооперацією вітчизняної культури у період непу / Т. Оніпко. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/isp/2009_5/5_navchauchi.pdf
21. Пожарський П. Кооперативна освіта на Україні / П. Пожарський // Українська кооперація. – 1919. – № 2. – С. 61-72.

РЕЦЕНЗЕНТИ: д.і.н., професор **Я. В. Верменич**, д.і.н., професор **Є. Г. Сінкевич**.

© К. П. Чокан, 2012

Стаття надійшла до редколегії 02.10.2012